

Ajanske borbe u Mostaru do 1833. godine (odlomak)

(Odlomak iz rukopisa "Ajanske borbe u Mostaru do 1833. godine" koji je pronađen u biblioteci Sadika Šehića među knjigama i rukopisima njegovog rahm. oca Huseina. Koliko se zna, rad pod navedenim naslovom do sada je objavljen samo u jednom njemačkom časopisu u Minhenu pod naslovom "Die Kämpfe der Ajane in Mostar bis zum Jahre 1833.", Südost-Forschungen, XXVIII, München, 1968., 123 – 181; zahvaljujemo gospodinu Sadiku Šehiću iz Gradačca, koji nam je omogućio da ovaj odlomak objavimo u izvornom obliku)

MUHAMED HADŽIJAHIĆ
.....

POLITIČKI RAZVITAK Mostara koji je prethodio dobu hercegovačkog vezira Ali-paše Rizvanbegovića (1833-1851) zaslužuje da mu se posveti puna pažnja. U to doba, može se reći još od XVII, a naročito od druge polovice XVIII vijeka pa sve do pojave Ali-paše Rizvanbegovića Mostar se nalazio u jednom permanentnom političkom previranju. To se ispoljilo kroz oligarhijske borbe u samome Mostaru, ali još više kroz borbe protiv pojedinih vezira kao predstavnika centralne vlasti. Pri tome se postavlja kao problem što je sve uslovalo te borbe, čemu se njima težilo i šta se njima postizavalo. Treba dalje oci-jeniti da li su te borbe uskog lokalnog značaja i strogo izraz feudalne anarhije koja je karakteristična za carstvo uopće u njegovim posljednjim stoljećima ili imaju još i kakav drugi značaj. Od posebnog je interesa da se ispita kako se institucija ajana reflektirala u političkim odnosima u Mostaru.¹ Ova institucija,

barem što se tiče Bosne, upravo je u Mostaru dobila jedno svoje specifično obilježje i važnost, u svakom slučaju najčešće protivno intencijama državne politike.

Zavođenjem ajanske institucije polazilo se od toga, da ajani trebaju biti instrumenat preko koga će se državna vlast što više približiti širokim dijelovima stanovništva i tako ga uspješnije držati u podčinjenosti. Svjesno se išlo za tim kako bi ajani uživali povjerenje širokih narodnih slojeva. Podrška stanovništva bila je potrebna kako bi vlast preko njih sa što boljim rezultatima sprovodila svoje mjere, u prvom redu u prikupljanju određenih poreza, obavljanja rekvizicija za ratne potrebe, u brizi za sigurnost, u vježbanju i odašiljanju vojske i slično. Da bi se ta podrška obezbijedila dr-

ska, koji je s toga područja do sada objavio nekoliko radova ("Pregled" 1960, br.1-2, "Godišnjak Društva historičara BiH", Sarajevu" XII, 1964). Ovdje je - neovisno od radova Sućeske izneseno s osvrtom na stanje u Mostaru ranije opće prihvaćeno shvaćanje koje u ajanima vidi određene formalno legitimirane predstavnike, odvajajući taj pojam od pojma "ajan" u širem smislu, kojim se kroz čitavo vrijeme označavala i ugledna osoba uopće.

¹ Pitanjem ajana posebno se bavi prof. dr. Avdo Suće-

Stari most u Mostaru (iz knjige: Berislav Sekelj, "Poštanska povijest Bosne i Hercegovine 1878.-1918."; Zagreb 2005; str. 143

žavna vlast je činila koncesije u pravcu da su se ajani u granicama koncilijske državi mogli aktivno suprostavljati ispadima pojedinaca, dapače i predstavnika državne vlasti uopće pojavama bezakonja. Na ovaj način institucija ajana u neku ruku podsjeća na defonsora civitatis u bizantijskoj državi.

Smatramo da je sa mnogo razloga u propisima o izboru ajana (koji su doneseni za evropski dio Turske fermanom od 1078/1667-68, a za evropski dio 1079/1668-69 naglašen princip, da se ajani ne smiju imenovati, već da dolaze jedino narodnim izborom.¹

U ovome pravcu izdato je u toku vremena još niz fermana, a na osnovu njih izdavanje su i vezirske bujruđije.

Tako postoji jedna još neobjavljena bujruđija bosanskog vezira od 28. šabana (ili ševala; nije potpuno čitljivo) 1172 tj. 26 IV 1759 (odnosno 24. VI 1759), upućena kadijama u Fojnici, Visokom, Kladrju, Birču, Knežini, Čelebi Pazaru (Rogatici) i Višegradu, da se s njome upoznaju ajani, zabiti (vlasti) i išleri

(poslovni svijet). Tu se navodi da je izbor ajana obavljala ehalija (puk) i o tome kadija izvještavao vezira, koji je opet to javljao Porti; nakon toga bi Porta dostavljala dekret o postavljanju koji se zavodio u kadijske sidžile. U bujruđiji se naglašava s pozivom na carski ferman da ajansku čast trebaju obnašati samo oni koje narod izabere i niko se ne smije postaviti za ajana nasilno nego samo ako ga želi sva ehalija.²

U istom duhu donesen je i ferman od 1765/1178. Njime se zabranjivalo valijama i kadijama da izdavaju bujruđije i murasele za ajanluk. Kandidat za ajana mora se odlikovati i biti poznat po iskrenosti, pouzdanosti, zaštiti sirotinje i dobrom vladanju. Pošto sirotinja-raja predloži neko lice sa takvim osobinama, o tome će se uputiti ilam sadruazamu (velikom veziru), koji će osvjedočivši se o istinitosti dobivenih obavijesti u formi pisma (mektub) ili kaime odgovoriti predstavnicima vilajeta da se izbor potvrđuje. Tek nakon ovog postupka ajan može da pristupi obavljaju

¹ Upor. Sarajevski sidžil (u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu) VII, str. 100-101.

² Sarajevski sidžil (u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu) VII str. 78

nju svojih dužnosti.

Da ovi fermani nisu postizavali svoj učinak pokazuje među ostalim jedna narodna pritužba iz 1769 u kojoj se ističe kako su od nekog vremena bogatiji ljudi stali podmićivati vezire i kadije i "bez narodnog pristanka" nametati se za ajane. Ovakvi su ajani narodu činili zulum, pa se traži da se s tim prestane. Zahtijeva se da vezir najprije pita narod, pa kad sazna narodnu volju, neka kandidate predloži velikom veziru da ih on imenuje za ajane.¹

Ova je pritužba, čini se, dala povoda jednom novom fermanu, i to od početka ramazana 1182 (sredina januara 1769). Navodi se kako su u nekim kadilucima pojedini bogati i uplivni ljudi uspijevali da ishode od kadija i valija, bez narodnog pristanka, da budu imenovani ajanima, koristeći taj položaj za to da se lično okoriste sakupljajući od sirotinje preko propisa (defterden zijade) salijanu. Fermandom se zabranjuje da se u buduće izdaju bujruđije i murasele o imenovanju ajana, tj. da to čine veziri i kadije, već se osoba koju je predložila raja ima predložiti samo velikom veziru na potvrdu.²

Pitanje ajana dominiralo je u političkom životu Mostara od druge polovice XVIII vijeka. Smatrali smo za potrebno ovdje ukratko izložiti službena shvaćanja koja se iznosila o toj instituciji. Praksa je međutim dobrim dijelom demantirala iznesena shvaćanja, a to donekle dokazuju i primjeri s mostarskim ajanima. Historijat ajanske funkcije u Mostaru, bez obzira na devijacije do kojih je dolazilo u samome Mostaru, potvrđuje, da su se bosanski veziri često puta više nego što je bilo dopušteno miješali u ajansku ingerenciju.

S druge strane stoji činjenica da su Mostarci, protivno intencijama o ajanskoj funkciji, smatrali ajane nekom najvišom vlasti u gradu. Ajanima je međutim po shvaćanjima koja proizilaze iz carskih i vezirskih akata pripadala samo posrednička funkcija na relaciji između vladajućih i onih kojima se vlada.

Ajani su trebali da budu samo predstavnici i branitelji narodnih želja i potreba, dok im neposredna vlast nije pripadala.

Koncepcija kakva je međutim prevladavala o mostarskim ajanima poprima da je vlast ajana u poslovima koje je obavljao do te mjere samostalna, da je inkompatibilno upoređeno postojanje muselima, kao predstavnika vezirske vlasti, odnosno u najboljem slučaju muselimu se mogla priznati ingerencija u odnosu na kršćansko stanovništvo, kako je to istaknuto u jednom zahtjevu Mostaraca iz 1819. godine (vidi bilj.) Postavljenje muselima, makar uporedo djelovao i ajan, smatralo se krnjenjem gradskih prava. S obzirom na široka ovlaštenja koja su faktički prisvojili, mostarski ajani su u turskoj službenoj terminologiji izjednačavani sa muselimima. Imamo slučaj sa Muharem agom Peštelom i Mujagom Čemalovićem, da su se prvo nalazili na položaju ajana, pa ih je vezirska vlast naknadno priznala muselimima.

S obzirom na ovakav položaj mostarskih ajana, koji je više izraz faktičkog odnosa snaga nego li intencija državne politike, ne može se u osnovi prigovoriti, barem kada je u pitanju Mostar, Chaumette des Fossees da je ajane upoređio sa predsjednicima općina u Francuskoj (Napoleonova doba). To su, kako on još kaže, ljudi imenovani između narodnih prvaka da paze na njegove interese i da štite svoje gradove protiv samovoljnim taksama i ispadima viših vlasti.³

Nezavisno od odredaba u fermanima i bujruđijama, ovdje je od kardinalne važnosti da se utvrdi u kojoj je mjeri stanovništvo faktički osiguravalo svoj uticaj na ajane. Drugim riječima rečeno, koje su društvene snage stajale iza ajana i da li su oni doista i u kojoj mjeri bili stvarni predstavnici najširih slojeva stanovništva?

Odmah možemo reći da je ajanska vlast - kao i svaka feudalna vlast nosila oligarhijska obilježja. Ipak su mostarski ajani zasigurno uživali veću ili manju podršku stanovništva, ali to bitno ne mijenja oligarhijski karakter te vlasti.

¹ Skarić, Sarajevo i njegova okolina, Sarajevo 1937, str. 146

² Sarajevski sidžil (u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu) VII, str. 100-101

³ Voyage en Bosnie. Paris 1816, str. 107

Prije svega muslimansko stanovništvo bilo je isključeno od učestvovanja u državnim poslovima. Teško da su mostarski kršćani imali bilo kakva udjela i kod postavljanja ajana¹, iako su u ajanskim borbama, kako će se vidjeti, predstavljali faktor s kojim se uvijek računalo. Kako su pravoslavni i katolici u ovo doba činili u Mostaru otprilike svega 1/3 stanovništva naprema 2/3 muslimana², to se zbog ovakvih brojčanih proporcija postojeća diskriminacija u izvjesnom smislu ublažavala.

Muslimansko pak stanovništvo Mostara bilo je ograničeno time što je osnovni politički ton davala jeničarska organizacija. Jeničarska prevlast dolazila je do izražaja i kod postavljanja ajana. Najistaknutiji mostarski ajan Ali-aga Dadić bio je serdengečdijski aga, a isto tako i Muharem-aga Peštelo. Chaumette des Fossees navodi za sarajevske ajane - a slično sigurno vrijedi i za ajana u Mostaru - da dolaze izborom što ga vrše hasעייע, age, bajraktari i eski age (stari jeničarski časnici), nastanjeni u gradu.

Upravo preko jeničarske organizacije Mostar je bio najuže politički povezan sa Sarajevom. Stambulska vlada je na pr. u jednoj

prilici, godine 1797. pokušala preko jeničarskog age u Sarajevu da utječe na mostarske prilike.³

Povezanost sa Sarajevom posebno uočava i Chaumette des Fossees, a ona se vidno manifestirala sve do ukidanja jeničara, pa i kasnije. Nije poznato da bi sarajevski jeničarski starješina "jeničar-aga" nakon polovice XVI-II vijeka postavlja u Mostaru svoga serdara⁴ kako je to činio od hercegovačkih mjesta u Stocu, Blagaju, Foči i Pljevljima. Ovlaštenja koja je drugdje imao serdar kao da su bila skoncentrisana također u osobi ajana.

U ovome pogledu je karakterističan jedan izvještaj Simbschena koji je uputio 1. III 1819. iz Travnika Tomašiću povodom sukoba i nereda, koje je inicirao Muharem-aga Peštelo sa svojim pristašama. Dvojica izaslanika iz Mostara koja su stigla u Travnik 20. februara 1819. podnijeli su, prema tom izvještaju, veziru zahtjev Mostaraca da žele stajati pod jeničar-agom "jer ionako pripadaju Sarajevu, budući da su svi skupa jeničari"; vezir sa svoje strane treba samo da postavi muselima kao vlast za kršćane.⁵

Smatram da ovaj podatak treba shvatiti tako da Mostarci traže da se neposredno podvrgnu pod vlast sarajevskog jeničar-age, kako bi se izbjegle borbe oko ajanskog položaja. Zahtjev opravdavaju činjenicom, da ionako pripadaju jeničarskom odžaku, kojemu je na čelu jeničar-aga u Sarajevu. Iz dokumenta, koji je, kako po svemu izgleda, izražaj težnja poslovnog svijeta - jer se tu spominje kako je ajan Peštelo postao opasnost za građane, prije svega zanatlije - dade se razumjeti da su snage u čije su ime nastupali izaslanici bile saglasne, da se ukine i ajanska institucija u Mostaru, ali je pripadnost jeničarskom odžaku bilo nešto što se smatralo sine qua non.

Oligarhijski karakter ajanske vlasti u Mostaru očitovao se i time što su se ajani regru-

¹ Bujruždija bosanskog vezira Mehmed-paše, upućena na visokog naiba i išlere (poslovni svijet) 7. reb. 1193 (25. III 1779.) upućuje na obratan zaključak. Izdata je povodom ilama protiv Hasan alemdara i njegova oca, konstatira da Hasan alemdar i njegov otac nisu ni odžaklije ni ajani već su uzurpirali ajansku čast, pa prema njima po starom redu (nizami kadim) otpada svaka pouzdanost. Bujruždijom se naređuje da se u buduće ne miješaju u državne poslove. Zato neka ehalija i fukara (muslimani) i raja (muslimani i nemuslimani) postave ajana koga hoće s time da se o tome izvijesti vezirov divan. (U Gazi Husrev-begovoj biblioteci, XX, str. 49) Sarajevski kroničar Mula Mustafa Bašeskija (bilježio događaje 1747. do 1803) spominje i ajane-kršćane (beogradskog ajana Klementa, sarajevskog Miću Arnautovića)

² Mostar je krajem XVII stoljeća mogao brojiti najviše 12.000 stanovnika ako i taj broj nije pretjeran. U tome okviru kretao se broj stanovništva Mostara i u kasnija vremena. Upor. H. Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini. II Mostar. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb 1951, str. 70-72. - O broju stanovništva Mostara vidi dalje: Midhat Šamić, Les voyageurs français en Bosnie. Paris 1960, str. 238.

³ Hazim Šabanović, Turski izvori o srpskoj revoluciji 1804. Knjiga I. Beograd 1956., str. 211

⁴ Posljednji spomen serdaru je iz 1749. Drugo mišljenje zastupa Kreševljaković, Mostar, str. 73

⁵ Dokument je pronašao Prof. dr. Hamdija Kapidžić u Državnom arhivu u Zadru (1819. godina, Busta II a, Categoria 100-300, N. 365 /pp/.

tirali iz reda bogatijih mostarskih porodica. Tako jedan izvještaj o borbama u Mostaru iz 1804. komandante koji se bore označuje kao mlade i bogate. Poznato je da je Dadić raspolagao priličnim imetkom, što se vidjelo i prilikom konfiskacije. I Dadić, kao i kasniji ajan Peštelo (koji je jedno vrijeme držao dućan u Sarajevu) smatrali se serdengečdijskim agama, to jest bogatijim jeničarskim prvcima koji su o svome trošku bili u stanju organizirati odašiljanje u rat jedne operativne jedinice - bajraka, obično od 120 boraca.

Može se šta više konstatirati, ako se izvrši upoređenje sa Sarajevom, da su u Mostaru u većoj mjeri dolazili do izražaja upravo bogatiji slojevi stanovništva. Podaci o sarajevskim ajanima, koje je pružio u svome nekrologiju iz druge polovice XVIII vijeka poznati sarajevski kroničar Mula Mustafa Bašeskija pokazuju da je u Sarajevu znatno više nego li u Mostaru u vršenju ajanske funkcije bio zastupljen srednje stojeći, pa i siromašni svijet. Bašeskija je u nekrologiju zabilježio smrt dvadeset i jednog sarajevskog ajana. Za trojicu od njih je naveo da su bili bogati, pa kao da je smatrao da je to potrebno posebno naglasiti. Osim još dvojice kadija, koji su svakako već po svome položaju pripadali vladajućoj klasi, teško da bi e za ostale ajane moglo tvrditi da su bili nešto više na društvenoj ljestvici od običnih terzija, bakala, kazaza, sarača, kazandžija, kujundžija, mesara, mujezina i seoskih imama, kao zanimanja pojedinih ajana koja je zabilježio; dapače spominje i jednog mujezina, Hadži Fazliju, kao "vilajetskog ajana", a teško je i zamisliti da bi bilo ikada mujezinsku dužnost obavljao bilo ko drugi do tzv. "obični ljudi". Očito je prema tome da je u Sarajevu više nego u Mostaru bila s obzirom na društveni položaj ajana u jačoj mjeri zastupljena, da tako kažemo, određena demokratska nota.

Kao jednu karakteristiku ajanske vlasti u Mostaru možemo označiti to, da je uporedo sa mostarskim ajanom postojao i kapetan (iz mostarske porodice Vučijakovića). Kapetan je u Mostaru uspostavljen između 1700 i 1706. godine, ali nije nikada imao nekog političkog utjecaja, pa šta više već od druge polovice XVIII vijeka mostarskim kapetanima se sve

više gubi trag u historijskim izvorima.¹

Pojavu da je ujedno postojao i kapetan i ajan vidimo uglavnom samo u sjedištima kapetanija na području hercegovačkog sandžaka. U ostaloj Bosni kapetanska vlast je apsorbirala ajansku funkciju. Ovakav proces je logičan i razumljiv ako se ima pred očima da su u nadležnost kapetana spadali svi poslovi koje su trebali da obavljaju ajani.² Kapetani u ostaloj Bosni vremenom su zauzeli takve političke pozicije da nisu trpjeli uza se još i ajana, smatrajući se jedinim predstavnicima svojih kapetanija, ubirući određene poreze i druga davanja, brinući se za red i sigurnost i organizirajući vojne pohode.

Odnos snaga u Mostaru bio je međutim takav da su više manje sve prerogative prešle na jana dok je mostarski kapetan bio najobičnija figura. Nije onda začudo što npr. Chamette des Fossees poistovjećuje mostarskog ajana i kapetana. Mostarski kapetan je bio kroz svo ovo vrijeme toliko bezizražajan, da je ajan imao u svojim rukama i čisto vojne stvari. Tako je ajan Ali-aga Dadić predvodio Mostarce i Hercegovce u bitci na Klobuku 1807. godine. Francuski kapetan Leclerc (1806) označuje ajana komandantom Mostara; Leclerc je vidio i kada je aga otposlao u boj na Drinu četu jeničara.

Napokon zaslužuje da se raspravi i pitanje nasljedivosti ajanske službe u Mostaru. Više savremenih posmatrača, u prvom redu Mu-

¹ Istraživanja Hamdije Kreševljakovića pokazala su da je već oko 1732-1733 kapetanska vlast mostarske kapetanske porodice Vučijakovića bila toliko oslabila da je došlo u kapetaniji do uzurpacije. Iz godine 1748. postoji Lašvaninova zabilješka o borbi mostarskih jeničara protiv kapetana Vučijakovića. Iza toga spominje se kod Muvekita 1754. mostarski kapetan Zejnul-Abidin. Njegov nasljednik Mehmed spominje se nekoliko puta u svojstvu kapetana; protiv njega se upućuje mahzar jer da čini nasilja i da je notorna pijanica. Posljednja vijest o tom kapetanu glasi da je 24. avgusta 1781. po njega došao mubašir radi sprovođenja. Poslije toga, istom u maju 1827. spominje se kapetan Muhamed-beg kao svjedok na jednom vjenčanju. (Kapetanije u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1954., str. 243-247).

² O nadležnosti kapetana upor. Citirano Kreševljakovićevo djelo o kapetanijama, str. 43-57.

radgea d'Ohson¹ zapazili su da se ova institucija korumpirala, pa su u mnogim gradovima ajani postali nasljedni; na taj je način ipso facto otpao svaki kakav takav izbor i utjecaj stanovništva.

U Mostaru kao i u Sarajevu nije se u ovom pogledu korumpirala ajanska funkcija. Chaumette des Fossees daje podatak da je u Sarajevu bilo šest ajana koji su se na tom položaju mijenjali ili potvrđivali svake godine. Bašeskića pruža obavještenja o čestim živim političkim previranjima prilikom njihova postavljenja, pa to također učvršćuje u postavci, da se u Sarajevu isključuje nasljedivost ajanske službe. Slično je stanje bilo i u Mostaru. Cha-

umette des Fossees ispravno konstatira da je u Mostaru samo jedan ajan. Za ovu funkciju borili su se pripadnici niza mostarskih porodica kao što je to slučaj s Hadžiselimovićima, Balićima, Dadićima, Peštelima, Bakamovićima i Čemalovićima. Istina je da je Ali-aga Dadić dugo vremena - skoro 25 godina - s kraćim intervalima kada je privremeno gubio vlast, obnašao ajansku funkciju, a istina je i to, da su nekoliko mjeseci obavljali ovu funkciju i njegovi sinovi. Međutim ovo još uvijek ne demantira našu postavku, kada se zna da je Ali-aga Dadić bio umoren, pa okolnost da su ga smijenili sinovi treba po našem mišljenju više shvatiti kao izraz prkosa, a nikako kao kakvo naslijeđeno pravo porodice Dadić.

¹ Vol. VII, str. 296